

için bu ayrılık talâk sayılmayıp fesih kabul edilir. Bu görüş ayrılığının önemi talâk sayısının eksilip eksilmemesinde görülür.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Hüccce 'alâ ehli'l-Medîne* (nşr. Seyyid Mehdi Hasan el-Kilânî), Haydarâbâd 1385-90/1965-71, III, 325, 442-445; IV, 49-50; Şâfiî, *el-Üm* (nşr. M. Zührî en-Necâr), Beyrut 1393, V, 168, 221-222, 256; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zâmî), Beyrut 1972, VI, 253-255; Sahnûn, *el-Müdevenne*, II, 213, 214, 264, 266, 448; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, X, 58, 59, 62, 95, 110; XI, 63, 248; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1353, VII, 469; Bâcî, *el-Müntekâ*, Beyrut 1403/1983, IV, 131-132; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 101-102, 190; Kâsânî, *Bedâ'i'*, II, 322-323, 327; III, 162, 244; VI, 196; Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye*, İstanbul 1986, II, 11, 23-27, 182; III, 323-329; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, İstanbul 1985, II, 42-44, 50, 81, 84, 100-101; İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, VII, 579-580, 582, 604-607; VIII, 131-133, 165-167, 545; IX, 131-132, 243, 248; Osman b. Ali ez-Zeylâi, *Tebyünü'l-ḥakâ'ik*, Bulak 1313, III, 54-55, 190, 310; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, V, 183, 511-522; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râciḥ mine'l-ḥilâf* (nşr. M. Hâmid el-Fiki), Kahire 1377/1957, IX, 251; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* (Bulak), III, 264, 329; IV, 42, 111, 128, 336-337; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, IV, 128-129, 135, 137, 214, 313; Şirbinî, *Muḡni'l-muḥtâc*, III, 202, 259-261, 380, 442, 445; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muḥtâc*, Beyrut 1404/1984, VI, 308-310, 314; VII, 78-80; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 523, 525; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerḥu Muḥtaşan Halil*, Beyrut, ts. (Dârü Sâdir), III, 74; IV, 149-155, 197; Derrîr, *eş-Şerḥu'l-kebir* (Desûki, *Hâşiyye 'ale's-Şerḥi'l-kebir* içinde), Kahire 1303, II, 519; M. Ebû Zehre, *el-Aḥvâlü's-şahşiyye*, Kahire 1377/1957, s. 246-247, 350, 362, 366-368; Necib el-Mutî, *Tekmilâtü'l-Mecmû'*, Kahire 1958, XVII, 272; XVIII, 267, 271; Bedrân Ebû'l-Ayneyn Bedrân, *el-Fikḥü'l-mukâren li'l-aḥvâli's-şahşiyye*, Beyrut, ts. (Dârü'n-nehdati'l-Arabîyye li't-tibâa ve'n-neşr), I, 444, 447, 449; Ömer Ferruh, *İslâm Aile Hukuku* (trc. Yusuf Ziya Kavakcı), İstanbul 1969, s. 139-140, 186; Zekiyyüddin Şa'bân, *el-Aḥkâmü's-şer'iyye fi'l-aḥvâli's-şahşiyye*, Beyrut 1978, s. 482; Hamza Aktan, *İslâm Aile Hukukunda Boşanma ve Yorumu*, Erzurum 1982, s. 4, 8; M. Mustafa Şelebî, *Aḥkâmü'l-üstre fi'l-İslâm*, Beyrut 1983, s. 587, 601-602, 608, 613-614; Abdülazîz Âmir, *el-Aḥvâlü's-şahşiyye fi's-şer'ati'l-İslâmiyye fikḥen ve kazâ'en: ez-Zevâc*, Kahire 1404/1984, s. 355; Mustafa es-Sibâi, *el-Mer'e beyne'l-fikḥ ve'l-kânûn*, Beyrut 1985, s. 138-141; Bilmen, *Kamus*<sup>2</sup>, II, 317, 355; M. Âkif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 43, 46, 116-117, 146-148, 202, 230-231; Abdülvehhâb Hallâf, *Aḥkâmü'l-aḥvâli's-şahşiyye fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Küveyt 1410/1990, s. 164-165, 267; Mevdûdî, *İslâm'da Aile Hukuku* (trc. Memiş Tekin), Konya 1990, s. 35, 132-141; Ali Bardakoğlu, "Hukukî ve Sosyal Açından Boşanma", *Türk Aile Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, I, 203; Hasan Güleç, "Tefrik", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), İstanbul 2006, IV, 1992-1995.



H. İBRAHİM ACAR

## TEFRİKA

(التفرقة)

Sâlikin cem' halinden ayrılıp halk ile Hakk'ı birbirinden ayrı varlıklar olarak görmesi anlamında tasavvuf terimi; cem'iyyetin karşıtı (bk. CEM'; CEM'İYYET).

## TEFRİKA

(التفرقة)

Dinî, fikrî veya siyasî birliğin parçalanması.

Sözlükte "ayırma, ayırt etme, parçalamaya; dağılma, parçalanmışlık" anlamlarındaki tefrika terim olarak belirli bir dinî, fikrî veya siyasî birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanmasını, fırkalara ayrılmasını ifade eder. Tefrikanın karşıtı vahdet / cemâattir. Tefrika, "görüş ayrılığına düşme" anlamına gelen ihtilâfla yakından ilişkilidir. İhtilâf bazı durumlarda tefrika ile eş anlamlı gibi kullanılsa da genelde fikir ayrılıklarını belirtir. Dinî yorumlarda ortaya çıkan görüş farklılığı derinleşerek sosyal ve siyasal parçalanmalara yol açabilir; bunun aksine sosyal ve siyasal çekişmeler şiddetlenip dini yorumlamada kalıcı ihtilâflara ve ayrışmalara götürebilir. Naslarda dinin aslı yapısını ve ümmetin bütünlüğünü bozacak her türlü parçalanma yasaklanmakla birlikte en tehlikeli olanı, geçmiş ümmetlerde görüldüğü gibi fikrî ve siyasî bölünmelerin dinde kalıcı firkalaşmalara, bunun da dinî metinlerin ve hükümlerin tahrifine yol açmasıdır. Dinde tefrika ve ihtilâfın sebebi, vahiyle gelen bilgilere muhalefet edip nefsanî arzulara uyma ve taşuknlık yapma (bağy) şeklinde ifade edilir (el-Bakara 2/90, 213; Âl-i İmrân 3/19; eş-Şûrâ 42/14). Tasavvufta tefrika iki anlamda kullanılır. İlkinde cem' halinin ziddini ve kulun cem' halinden ayrılıp kendi benliğine dönmesini, ayrı ayrı varlıkları görmesini, ikincisinde cem'iyyet halinin karşıtı ve maddî kaygılar sebebiyle insanın huzursuz olmasını ifade eder.

Kur'an-ı Kerim'de tefrika kelimesinin türevleri hem sözlük hem terim anlamında birçok âyette geçmektedir (meselâ bk. Âl-i İmrân 3/105; eş-Şûrâ 42/14; el-Beyyine 98/4). Ayrıca ihtilâf kavramı yanında "nizâ" kökünün türevleri de benzer mânâda kullanılır (Âl-i İmrân 3/152; el-Enfâl 8/46; Tâhâ 20/62). Kur'an'da insanların tek bir topluluk (ümme) halinde iken inanç ayrılığına düştükleri (el-Bakara 2/213), özellikle

Ehl-i kitabın kendilerine ilim geldikten sonra nefsanî arzularına uyarak hak yoldan saptığı (el-Bakara 2/253; Âl-i İmrân 3/19; el-Câsiye 45/17) belirtilir. Parçalanıp bölünmenin dinî tebliğin ortadan kalkmasına yol açacağı ifade edilerek geçmiş ümmetlerden örnekler verilir (er-Rûm 30/32; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/105; el-En'âm 6/159). İsrâiloğulları'nın dinleri konusunda ayrılığa düşmelerini eleştiren ifadelerin ardından, "Sonra da seni din konusunda bir şeriat sahibi kıldık; sen ona uy, bilmeyenlerin arzularına uyma" (el-Câsiye 45/18; ayrıca bk. el-Mâide 5/48) buyrulur. Başka bir âyette, "Hep birlikte Allah'ın ipine sınıksız sarılın; parçalanıp bölünmeyin" (Âl-i İmrân 3/103) buyrulur müslümanların dinî ilkeler ve Hz. Peygamber'in sünneti etrafında toplanmaları emredilir (ayrıca bk. el-En'âm 6/153; el-Enbiyâ 21/92; el-Mü'minûn 23/52). Üzerinde birleşmesi gereken hususlar inanç esasları ve amelî hayatın temel kurallarıyla ilgili hükümlerden oluşur; bunlar Kur'an'da "hak din, hüdüdullah, Allah'ın hükmü, şeriat" tabiriyle, hadis ve fıkıh kaynaklarında ayrıca "sünnet-i nebeviyye" terkihiyle ifade edilir. Kur'an'da toplumun inanç, ahlâk ve davranış esasları ortaya konmuştur (el-Bakara 2/285; el-En'âm 6/149-153; el-İsrâ 17/23-39). Müminlerin kardeş olduğu dile getirilirken (el-Hucurât 49/10) tevhid inancı ve din ilkeleri hususunda ayrılığa düşülmemesi, siyasal birliğin ve barışın korunması istenir (el-Enfâl 8/46). Müminlerden iki grubun birbiriyle savaşması durumunda aralarında barışın tesis edilmesi, aksi halde haksızlıkta direnip barışa yanaşmayan tarafla Allah'ın emrine boyun eğinceye kadar savaşılması emredilir (el-Hucurât 49/9; Şevkânî, V, 73).

Hadislerde de tefrika kınanır, müslümanların birlik halinde bulunmaları hususu vurgulanır: "Birbirinizi kıskanmayın, alışverişte birbirinizi aldatmayın, birbirinize düşmanlık beslemeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, birinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmayın; ey Allah'ın kulları kardeş olun! Müslüman müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz, onu küçük görmez" (Müslim, "Birr", 32); "Müminler bir binanın tuğlaları gibi birbirine bağlıdır" (Müslim, "Birr", 65); "Müslümanlar birbirini sevmede ve korumada bir vücudun organları gibidir. Vücudun herhangi bir organı rahatsızlanırsa diğerleri de bu yüzden ateşlenir, uykusuz kalır" (Buhârî, "Edeb", 27; Müslim, "Birr", 66). Hadislerde cemaat kelimesi "namaz kılmak üzere bir araya gelen topluluk" şeklindeki fik-

## TEFRİKA

hî anlamı yanında (bk. CEMAAT), “İslâm dine mensup olanlar, onların yolu, siyâsi birlik” mânalarında da kullanılır. “Bir karış da olsa cemaatten ayrılan kişi İslâm bağı boynundan çözmüş olur” (Tirmizî, “Edeb”, 78); “Allah ümmetimi sapıklık üzerinde birleştirmez; Allah’ın eli cemaatle birliktedir; kim cemaatten ayrılırsa cehenne me ayrılmış olur” (Tirmizî, “Fiten”, 7) meâlindeki hadislerde ikinci anlamdaki cemaatten söz edilmektedir. Bu tür hadisler, toplumun siyâsi birlik ve bütünlüğünü de kapsayacak şekilde yorumlanmıştır. Hadislerde hem inanç ve yaşam birliğinin hem siyâsi birliğin bozulması bağlamında tefrikadan sakındırılır. Müslümanların ferdî hayatlarında da cemaatle birlikte bulunmaları tavsiye edilir. Fitne zamanları dışında yalnız başına yaşama (inzivâ) hoş görülmez. Bu husus, “Cemaatten ayrılmayın, ayrılıktan sakının. Şüphesiz şeytan tek başına kalanlarla birliktedir, iki kişiden ise uzaktır. Kim cennetin ortasını isterse cemaate yapışsın” (Tirmizî, “Fiten”, 7; ayrıca bk. Nesâî, “Taḥrîmü’ddem”, 6); “Cemaatten ayrılmayın, zira sü-rüden ayrılanı kurt kapar” (Ebû Dâvûd, “Şalât”, 46) anlamındaki hadislerde açıkça görülür.

İnsanlar yaratılışları gereği birlikte yaşamaya muhtaçtır. Hayatın zorluklarının aşılması, huzur ve güvenliğin sağlanması ancak toplu halde barış içinde yaşamakla mümkündür. İslâmiyet insanlar arasındaki farklılıkları tanıma ve dostluğa vesile olarak görür; tek üstünlük ölçüsünün yalnız Allah’a karşı duyulan derin saygı (takvâ) olduğunu bildirir (er-Rûm 30/22; el-Hucurât 49/13). Kur’an’da, “Takvâ ve iyilik üzerine yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın” buyrulur (el-Mâide 5/2); hak dinden uzaklaşılması, müslümanların birliğinin parçalanması veya buna alet olunması şiddetle kınanır (et-Tevbe 9/107-108). Diğer bir âyette toplumun firkalara ayrılıp birbirine düşürülmesi Allah’ın gönderdiği azap çeşitleri arasında sayılırken (el-En’âm 6/65) bir hadiste de, “Cemaatte rahmet, tefrikada azap vardır” buyrulur (Müsned, IV, 375). Ailede, toplumda, sosyal ve ekonomik kuruluşlarda tefrikadan sakındırılırken Allah’a, resulüne ve müslüman yöneticiye itaat edilmesi, ihtilâf çıkması durumunda Allah’ın hükümlerine başvurulması emredilir (en-Nisâ 4/59, 65, 69). Anlaşmazlığa düşüp mücadeleye ve savaş yoluna gidilmesinin parçalanmaya ve yıkıcı sonuçlara yol açacağı uyarısında bulunulur; bunun yerine barışın tercih edilmesi ve Allah’ın hükümleri-

ne göre karar verecek bir hakeme başvurulması öğütlenir (meselâ bk. en-Nisâ 4/35). Bir hadiste, “Size namaz, oruç ve sadakadan daha faziletisini haber vereyim mi? Bu, insanların arasını uzlaştırmaktır; çünkü ilişkilerin bozulması tıraşlayıcıdır; saç tıraş eder demiyorum, fakat dini tıraşlar” buyurulmuştur (Tirmizî, “Şifâtü’l-kıyâme”, 56).

Naslarda dinle ilgili tefrikadan sonra en çok sakındırılan husus siyâsi alandaki tefrikadır. Tarihte ve günümüzde siyâsi iktidar mücadeleleri iç savaşlara, anarşi ve teröre yol açmış, naslarda sakındırılan tefrikanın sayısız menfi örnekleri görülmüştür. Sahâbe devrindeki ridde ve fitne olayları, isyanlar konuyla ilgili fikhî hükümlerin konulmasını hazırlayan kötü tecrübelerdir. Hadislerde ısrarla cemaate sarılmanın, siyâsi birliği korumanın emredilmesi bu tür çatışmalara yol açacak tefrikadan uzaklaştırmayı hedefler. Bu arada adaletsizliğin ve siyâsi uygulamadaki memnuniyetsizliğin çözümünün müslümanları zayıflatacak, parçalayacak ve daha büyük zulümlere yol açacak iç çatışmalarda aranmaması gerektiği vurgulanır. Dinî inançların ve şer’î hükümlerin inkârına varan irtidad hali dışında, mevcut sorunların siyâsi birliğin korunmasıyla çözüme kavuşturulması tavsiye edilir. Aslında hilâfet kurumunun ve devlet yönetiminin meşruiyetinin temel gerekçelerinden biri de cemaatin birliğinin korunmasıdır; dolayısıyla devlet yöneticilerinin birleştirici olması gerekir. Ancak naslarda bölünüp firkalara ayrılmanın kınanması, İslâm tarihinde itikadî ve siyâsi firkaların ortaya çıkmasına ve dinden sapmalara engel olamamıştır. Çatışmaların çoğu dini yorumlamada görüş ayrılıklarından ziyade siyâsi çekişmelerden kaynaklanmıştır (Reşîd Rızâ, III, 8). Her itikadî ve siyâsi fırkanın kendi yorumunu dinin sahih yolu olarak ileri sürmesi ve kendi iktidar mücadelesini meşrûlaştırmak amacıyla nasları te’vile yönelmesi karşısında hadislerde bildirilen cemaatin ne olduğu hususunda erken dönemlerden itibaren yorumlar yapılmış, sonuçta bunu ifade etmek için ümmetin üzerinde birleştiği, Hz. Peygamber’in sünnetini ve ashabının yolunu ifade eden “Ehl-i sünnet ve cemaat” tabiri benimsenmiştir.

Kaynaklarda her görüş ayrılığının kınanan tefrika ve ihtilâf çerçevesinde yer almayacağı, bilgi ve anlayış farkı gibi ihtilâflardan kaçınmanın mümkün olmadığı ifade edilir (a.g.e., IV, 23). Gerek inançla gerekse ahlâkî ve amelî alanla ilgili, “kat’iy-

yât” denilen hükümlerde görüş ayrılığının veya dinin temel hükümlerine (usûlü’l-d-dîn) yeni ilâveler yapmanın sapıklığa yol açan bir tefrika kabul edildiği, genellikle amelî ahkâm sahasında kalan ictihad meselelerinde görüş ayrılığının ise meşrû olduğu belirtilir (Karaman, III, 409). Naslarda kınanan bölünme ve firkalaşma, itikadî konularda zan ve keyfî arzulara dayalı görüşlerle doğru yoldan ayrılmak, sübjektif değerlere veya siyâsi ideolojilere uyararak dini tahrif etmek, iç kargaşaya yol açıp müslümanların birliğini parçalamaktır. Nasları anlama ve uygulama çabasıyla ictihada açık hususlarda farklı yorumların ortaya konulması Kur’an’da övülen düşünme, akletme ve ibret alma gibi iyi niyetli zihni çabaların bir neticesi olup kınanan tefrika sınırları içinde yer almaz. Dinin esaslarında birlik halinde olmak şartıyla bunları gerçekleştirilmede başvurulan yollarda ihtilâf meşrûdur. Çeşitli dinî ilimlerin ortaya çıkıp gelişmesi tefrikayı, keyfiliğe dayalı ihtilâfları bertaraf etmeyi, arzuların yerine hikmetin konulmasını ve birliği sağlamayı hedeflerken bir başka yönden düşünme ve ictihada dayalı görüş ayrılıklarının yolunu açar. Aynı şekilde İslâm’ın temel değerlerini benimsemekle birlikte bunları uygulamada farklı yollar tutan siyâsi, fikhî, içtimâî teşkilâtlanmalar ve cemaatleşmeler de kınanan tefrika kapsamına girmez. Bu tür oluşumlar çeşitli yönlerden dinin öğretilmesine, dinî değerlerin yayılmasına ve müslüman toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasına katkı sağlamakla dine hizmet etmiş olur. Birliğin duygu, düşünce ve hareket beraberliğiyle pekiştirilmesi “tevhîd-i kulûb, tevhîd-i efkâr, tevhîd-i ef’âl” diye adlandırılır. Bu birlik tabii, ilmî ve zevklere dayalı farklılıkları yok ederek tek tip insan yetiştirmeyi hedefleyen bir anlayış olmayıp çeşitlilik içinde birlik sonucuna varma çabasıdır.

Ümmetin düşünce birliğini sağlayan prensipler içinde kültür ve eylem birliğine yönelik hususlar da yer alır. Başta namaz olmak üzere hemen bütün ibadetlerde birliğe katkıda bulunan unsurlar mevcuttur. Müslümanlar arasında akrabalık veya menfaat gibi başkaca bir bağ olmadan yalnız din kardeşliğinden gelen bazı hak ve yükümlülükler konulmuş, bunların hem cemaat halinde yaşamayı kolaylaştırıp pekiştirmesi hem de dinî yükümlülüklerin yerine getirilmesine vesile teşkil etmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda selâmın yaygınlaştırılması, hastaların ziyaret edilmesi, cenazelere katılma, bayramlarda zi-

yaretleşme vb. hususları emreden naslar gündelik hayatta sevgi ve hoşgörüyü dayalı bir toplum kurmanın esaslarını teşkil eder. Cuma ve bayram namazları gibi bir kısım ibadetlerin ancak cemaat halinde edilebilmesi ibadetlerin birleştirici rolünü vurgulamaktadır. İbadetlerde ve muâmelâtta bazı hükümler cemaatin birliğinin korunması kuralına dayandırılmıştır. Müslümanların yönetim işlerini danışma ile yürütmesi (eş-Şûrâ 42/38), birden fazla halifenin meşrû kabul edilmemesi, meşrû yönetime isyanın haram oluşu, bir yere yönetici tayin edilirken veya yeni bir uygulama yapılırken o yöredeki insanlar arasında tefrika çıkmamasına özen gösterilmesi, bir mahalde oturanların rıza göstermediği kişinin onlara namazda imamlık yapmasının mekruh kabul edilmesi, aynı mescidde ilkiyle aynı anda cemaatle ikinci bir namaz kılmanın yasaklanması, bir müslümanı veya müslüman topluluğunu cinsiyeti, soyu, dili, rengi, maddî eksiklik ve kusurları yönünden küçümsemenin ve kötü lakap takmanın haram kılınması, zekât ve diğer malî tedbirlerle müslümanlar arasındaki malî dengenin korunması gibi meseleler hep birliğin korunması esasına dayanır.

#### BİBLİYOGRAFYA :

*et-Ta'rifât*, "Tefrika" md.; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "fir" md.; *Müsned*, IV, 375; Gazzâlî, *el-İhtisâsü'l-müstakim*, Dimaşk 1413/1993, s. 62-81; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-fetâvâ* (nşr. Âmir el-Cezzâr – Enver el-Bâz), Mansûre 1426/2005, XI, 55; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, Beyrut 1412/1991, V, 73; Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-menâr*, III, 7-12; IV, 19-54; Rıdvân Seyyid, *el-Ümme ve'l-cemâ'a ve's-sulâta*, Beyrut 1986; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an* (trc. Muhammed Han Kayanî v.dğr.), İstanbul 1997, I, 283; Yûsuf el-Kardâvî, *eş-Şahvetü'l-İslâmiyye beyne'l-ihtilâfi'l-meşrû ve't-teferukü'l-mezmûm*, Beyrut 1412/1992; Said Nursî, *İhlas ve Uhuuvet Risaleleri* (haz. İsmail Mutlu), İstanbul 2001; Hayreddin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Mesaleleri*, İstanbul 2001, III, 402-418; Ramazan Altıntaş, "İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Sivas 1996, s. 111-121; Hayati Hökelekli, "Tefrika", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, IV, 316-318; İzzet Er, "Vahdet", a.e., IV, 421-424; Muhammed Ali Lisânî Feşârikî, "Tefrika", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1382/2003, VII, 614-617.



TUNCAY BAŞOĞLU

#### TEFRİT

(التفريط)

Ahlâkî davranışlarda itidal noktasının altında kalan sapmalar için kullanılan terim (bk. FAZİLET; İTİDAL).

#### TEFSİR

(التفسير)

Kur'an-ı Kerim âyetlerini açıklamayı ve yorumlamayı ifade eden terim; Kur'an âyetlerini yorumlama ilmi ve bu alandaki eserlerin ortak adı.

Sözlükte "açıklamak, beyan etmek" anlamındaki **fesr** kökünden türeyen **tefsir** "açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermek" demektir. Kur'an-ı Kerim'in yorumu için fesr ve aynı anlamda **tefsire** kelimeleri kullanılırsa da tefsir yaygınlık kazanmıştır. Tefsir kelimesinin maktûb olduğu ve fesr ile benzer anlamlar taşıyan **sefr** kökünden geldiği de ileri sürülmüştür. Sefr kelimesinin kadının yüzünü açması, baştaki sarığın alınmasıyla başın ortaya çıkması ve sabahın aydınlıkla belirmesi gibi "bir şeyin üzerindeki perdenin kalkması ve belli olması, kapalı bir şeyin aydınlanması" anlamlarında kullanıldığı bilinmektedir. İnsanın iç yüzünü, tabiatını ortaya çıkaran "sefer" de bu kökten gelmektedir (Cevherî, *eş-Şihâh*, "sfr" md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "sfr" md.; ayrıca bk. Hâlid b. Osman es-Sebt, I, 25-29). "Beyan etmek" anlamındaki tefsirin çoğulu **tefsirât**, bu alanda yazılan eserlere verilen isim olarak **tefâsîr**dir. Tefsiri çeşitli tanımları bir araya getirerek şöylece tarif etmek mümkündür: "Sarf, nahiv ve belâgat gibi dil bilimlerinden; esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensuh, muhkem-müteşâbih gibi Kur'an ilimlerinden; hadis ve tarih gibi rivayet ilimlerinden; mantık ve fıkıh usulü gibi yöntem bilimlerinden yararlanılarak Kur'an'ın mânalarının açıklanmasını ve ondan hüküm çıkarılmasını öğreten ilim" (ayrıca bk. Zerkeşî, I, 104-105). Bu tanımla başka eserlerin yorumu kapsam dışında tutulmuş ve tefsirin mutlaka bir dayanağının olmasına, tefsir işini yapacak kişinin başta dil ve Kur'an ilimleri olmak üzere pek çok konuda bilgisinin bulunmasına vurgu yapılmıştır. Tefsiri, "Allah'ın Kur'an-ı Kerim'deki muradını beşerin gücü oranında bulmaya yardımcı olan bir ilim dalı" şeklinde kısaca tarif etmek de mümkündür. Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin, "Tefsir Kur'an lafızlarının söyleniş keyfiyetinden, lafızların müfred ve terkip halindeki delâletlerinden ve hükümlerinden, terkip halinde iken ortaya çıkan mânalarından bahseden ilim dalıdır" biçimindeki tanımı ise (*el-Bahrü'l-muhtâ*, I, 121) tefsirin hem dil ilimleriyle ilişkisine dikkat çekmekte hem de maksadının lafız ve cümlelerdeki anlamı ortaya çıkarmak

olduğunu belirtmektedir. Cürcânî'ye göre tefsir âyetin mânasının, onunla ilgili kısımların ve sebebi-nüzûlünün anlama çok açık biçimde delâlet eden kelimelerle açıklanmasıdır (*et-Ta'rifât*, "et-tefsir" md.). Müfessir İbn Akile, İmam Mâtürîdî'nin, "Tefsir Kur'an lafzı ile kastedilenin ne olduğunu kesin olarak bildirmek ve Allah üzerine, lafızdan kastettiği anlamın o olduğu hususunda şahitlikte bulunmaktır. Bu mânayı kesinlikle bildiren bir delil ortaya konursa bu sahih bir tefsirdir, aksi takdirde yapılan iş re'y ile tefsir olur ki bu yasaklanmıştır" şeklindeki sözlerini uygun bulur. Burada, tefsirle te'vilin ince bir ayırma tâbi tutulduğu ve kendisinde ihtimalin söz konusu olduğu, te'vilin aksine tefsirde kesinlik bulunduğu düşüncesi kendini göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'in yorumu hakkında tefsir dışında "te'vil, tebyin, beyan, tâlim, tafsil, tasrif, i'rab, şerh, tavzih" gibi kelimeler de kullanılmaktadır. Te'vil kavramının kökü "evl" olup "bir şeyin dönüp dolaşım olduğu son nokta, sözün neticesi, işin âkıbeti, rüyanın yorumu" gibi anlamlara gelir. Terim olarak te'vil "Allah'ın Kur'an lafzında açık olmayan muradını kelâmın akışına, Kitap ve Sünnet'e uygun düşecek tarzda ilgili lafzın muhtemel mânalarından çıkararak açıklamak" demektir. Kur'an'ın çeşitli yerlerinde geçen kelime (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "evl" md.) Âl-i İmrân sûresinde (3/7) terim anlamına zemin hazırlayacak biçimde müteşâbih âyetlerin açıklanması kapsamında kullanılmıştır. "Rüyanın yorumu" anlamında daha çok Yûsuf kıssasında geçen te'vil kelimesi (Yûsuf 12/6, 21, 36, 37, 44, 45, 100, 101) terim mânasını teyit eder mahiyettedir. Hz. Mûsâ ile Hızır kıssasında olayların iç yüzünün açıklanmasıyla ilgili biçimde te'vil kelimesi yer almaktadır (el-Kehf 18/78, 82; ayrıca bk. TE'VİL). Kur'an-ı Kerim'de muhtelif şekillerde ve anlamlarda geçen "beyan" kökü bazı yerlerde Kur'an'ın açıklanması için kullanılmıştır. Kiyâme sûresinde Kur'an'ı çabucak ezberlemek için dilini depreştiren Hz. Peygamber'e hitap edilirken, "Sonra onun açıklaması da bize aittir" buyurularak (el-Kiyâme 75/19), beyan kelimesine yer verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'i açıklama (tebyin) görevinin Resûl-i Ekrem'e ait olduğu yine Kur'an'da bildirilmektedir. Nahl sûresinde (16/44, 64; ayrıca bk. el-Mâide 5/15, 19; İbrâhîm 14/4; ez-Zuhruf 43/63) Resûlullah'a indirilen Kur'an'ı beyan etme ve ihtilâfa düşülen konuları çözümleyecek biçimde onu açıklama görevi verilmektedir. Bu kelimeler Kur'an'ın